

Aneta Bołdyrew <https://orcid.org/0000-0002-6121-0816>

Uniwersytet Łódzki

e-mail: aneta.boldyrew@now.uni.lodz.pl

Olga Mastianica <https://orcid.org/0000-0003-3094-3539>

Instytut Historii Litwy, Wilno

e-mail: mastianica@gmail.com

Dziecko, naród, nowoczesność. Polskie, litewskie i żydowskie Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Wilnie na początku XX w.*

The Child, the Nation, the Modernity. Polish, Lithuanian
and Jewish Societies of the Child Care in Vilnius
at the Beginning of the 20th Century

Abstrakt

Artykuł dotyczy trzech Towarzystw Opieki nad Dziećmi, które założone zostały na początku XX w. w Wilnie przez społeczności Polaków, Litwinów i Żydów. W tekście omówiono kwestie organizacyjne, finanse i główne obszary działalności tych organizacji do 1914 r. Wskazano, że instytucjonalne formy opieki i wychowania nad ubogimi dziećmi pozostawały w ścisłym związku z ideami nowoczesności oraz dążeniami do upowszechnienia ideologii narodowych. W badaniach, prowadzonych w litewskich i polskich archiwach i bibliotekach wykorzystano źródła w języku litewskim, polskim i rosyjskim.

Abstract

The article concerns three Child Care Societies established in Vilnius at the beginning of the 20th century, by the communities of the Polish, Lithuanian and Jewish people. In the article, the primary issues, finances and workstreams of those organizations since the 1914 were discussed. It has been highlighted

* Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Szlakami Polski Niepodległej” w latach 2018-2023 nr projektu 01SPN 17 0020 18, kwota finansowania 751 222 zł.

that the institutional forms of the care and education of the poor children were in close association with the ideas of modernity and struggles for popularization of the national ideologies. In the research undertaken in the Polish and Lithuanian archives and libraries, the sources in Polish, Lithuanian and Russian language were studied.

Słowa kluczowe: Wilno, historia dzieciństwa, Towarzystwo Opieki nad Dziećmi, naród, nowoczesność

Keywords: Vilnius, the history of childhood, Child Care Society, nation, modernity

Wprowadzenie

W drugiej połowie XIX w. w całej Europie spopularyzowała się idea instytucjonalizacji opieki nad dziećmi z ubogich środowisk, prowadzonej nie tylko przez organizacje działające pod egidą Kościołów i związków wyznaniowych, jak miało to miejsce w epoce przednowoczesnej, ale także przez świeckie organizacje społeczne. Przekonanie o potrzebie opieki instytucjonalnej nad dziećmi rozwijało się wraz z postępami nowoczesności, rozumianej jako proces modernizacji sfery publicznej i przeobrażeń imaginarium społecznego w oparciu o wpływy oświeceniowe, przemiany ekonomiczne, techniczne i technologiczne¹. Kształtowanie nowoczesnego porządku łączyło się z przeobrażeniami stylu życia i postaw, także wobec dziecka i dzieciństwa oraz wypracowaniem nowego etosu dzieciństwa². Zaangażowani społecznikowsko działacze oświatowi, uczeni i publicyści przekonywali opinię publiczną do uznania społecznego obowiązku opieki nad dziećmi osieroconymi i najuboższymi. Na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów procesy modernizacji działań socjalnych, opiekuńczych i wychowawczych w XIX i na początku XX w. przebiegały inaczej niż na Zachodzie, z racji braku własnej państwowości, a często także – zwłaszcza w zaborze rosyjskim – obojętności władz wobec problemów ubóstwa i wykluczenia. W warunkach polityki leseferyzmu rosyjskich władz zaborczych ciężar organizacji nowoczesnego modelu opieki spoczywał na organizacjach społecznych. Inicjatywy na rzecz zakładania rozmaitych towarzystw filantropijnych

¹ A. Bołdyrew, *Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, nr 2, s. 65-79.

² G. Zhao, *The Modern Construction of Childhood: What Does It Do to the Paradox of Modernity?*, „Studies in Philosophy and Education” 2011, t. 30, s. 243-244; J. Oelkers, *Die Geschichte der Pädagogik und ihre Probleme*, „Zeitschrift für Pädagogik” 1999, nr 4, s. 461-483.

i samopomocowych, w tym organizacji działających na rzecz wychowania młodego pokolenia, były także efektem rozwoju ideologii narodowych oraz dążeń emancypacyjnych mających na celu aktywizację obywatelską poszczególnych społeczności.

Niniejszy artykuł jest poświęcony omówieniu działań opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci na początku XX w. w Wilnie, prowadzonych przez mieszkających w nim Polaków, Litwinów i Żydów. Skoncentrowano się na trzech organizacjach – założonym w 1901 r. Wileńskim Towarzystwie Opieki nad Dziećmi (zwanym także Towarzystwem Opieki nad Dziećmi w Wilnie lub Towarzystwem Opieki nad Dziećmi), Litewskim Towarzystwie Opieki nad Biednymi Dziećmi w Wilnie (Vilniaus lietuvių draugija globoti vargdienių vaikams), założonym w 1906 r. oraz Wileńskim Żydowskim Towarzystwie Opieki nad Dziećmi (Виленское еврейское общество попечения о детях), założonym w 1908 r. Aktywne od 1901 r. Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w Wilnie uzyskało zgodę władz rosyjskich na działalność wcześniej niż podobna organizacja w Królestwie Polskim. Pierwsze próby utworzenia Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Kongresówce podejmowano już na początku lat 80. XIX w., władze nie wyraziły wówczas zgody na jego założenie (czasem akceptowały powołanie mniejszych, lokalnych organizacji, jak np. Towarzystwa Opieki nad Biednymi Dziećmi w Zgierzu, które zostało założone w 1900 r.³). Wobec sprzeciwu władz działania opiekuńcze wobec dzieci prowadziły inne organizacje, m.in. Towarzystwo Opieki nad Ubogimi Matkami i ich Dziećmi, Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Rzemieślniczych, Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, Towarzystwo Kolonii Letnich, a także liczne towarzystwa dobroczynne. Ostatecznie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w Królestwie Polskim działało od stycznia 1906 r., zalegalizowane natomiast zostało w 1907 r. Jego celem było prowadzenie działań opiekuńczo-wychowawczych i oświatowych wobec dzieci ubogich i zaniedbanych. Najprężniejszy był oddział w Warszawie. Koła terenowe Towarzystwa, nazywane „gniazdami”, powstawały w dużych i małych miastach, m.in. w Łodzi, Dąbrowie Górniczej, Będzinie, Zawierciu, Miechowie, Łomży, Otwocku, Ciechocinku, Piasecznie, Grodzisku, Wyszku⁴. Lepszemu zrozumieniu dziecka i dzieciństwa służyło rozwinięcie badań pedagogiczno-psychologicznych, prowadzonych m.in. przez założone w 1907 r.

³ A. Bołdyrew, *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864-1914*, Łódź 2016, s. 268.

⁴ *Pamiętnik Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1912*, Warszawa 1913.

w Warszawie Towarzystwo Badań nad Dziećmi⁵. W odróżnieniu od Wilna w żadnym z miast Królestwa Polskiego nie działało równoległe kilka odrębnych organizacji pod nazwą Towarzystwa Opieki nad Dziećmi, które miałyby charakter „narodowy”, choć na początku XX w. w Kongresówce powszechne było funkcjonowanie rozmaitych organizacji opiekuńczo-wychowawczych, odrębnych dla chrześcijan i Żydów.

Problemy instytucjonalnej opieki nad dziećmi w Wilnie na początku XX w. były już podejmowane w historiografii polskiej i litewskiej. Przedmiotem badań było Towarzystwo Opieki nad Dziećmi, którego działalność opisała Aleksandra Siedlaczek, koncentrując się jednak na okresie międzywojennym⁶. Na podstawie publikowanych sprawozdań krótką historię Towarzystwa od początku jego działalności do I wojny światowej przedstawiła litewska historyczka Henryka Ilgiewicz⁷. Działalność tej organizacji, a także Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Poprawczych, prowadzącego opiekę całościową nad chłopcami wyrokiem sądu skazanymi na pobyt w placówce resocjalizacyjnej, analizowała litewska badaczka Zita Medišauskienė⁸. Istotne znaczenie mają prace Romana Jurkowskiego, poświęcone dobroczynności w Wilnie, w których podjęto również problem inicjatyw społecznych na rzecz organizacji opieki nad dziećmi⁹. Badacz opierał się jednak na prasie, zatem głównym problemem w jego opracowaniach była kwestia stosunku prasy wileńskiej do lokalnych inicjatyw dobroczynnych. Analizie poddano też krótki okres – lata 1905-1907. Syntetyczne informacje na temat dobroczynności w Wilnie w XIX w., zawierające także wykaz instytucji dobroczynnych funkcjonujących w 1914 r. przedstawiła,

⁵ Waldost, *Przegląd towarzystw i zakładów wychowawczych*, „Dziecko” 1913, nr 1, s. 63-66.

⁶ A. Siedlaczek, *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w latach 1901-1940*, Częstochowa 1998.

⁷ H. Ilgiewicz, *Towarzystwo Opieki Nad Dziećmi w Wilnie w latach 1901-1914*, „Studium Vilnense” A 2015, vol. 12, s. 37-41.

⁸ Z. Medišauskienė, *Miestas „atranda” vaikūs, Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius*, t. 1, Vilnius 2018, p. 185-205.

⁹ R. Jurkowski, *Wileńskie instytucje i towarzystwa dobroczynne w latach 1905-1907 w świetle doniesień „Kurjera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*. Część pierwsza, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, nr 1, s. 29-44; R. Jurkowski, *Wileńskie instytucje i towarzystwa dobroczynne w latach 1905-1907 w świetle doniesień „Kurjera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*. Część druga, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, nr 2, s. 11-28; R. Jurkowski, *Notatki do dziejów polskich i wileńskich instytucji i towarzystw dobroczynnych oraz organizacji samopomocowych w latach 1905-1907. W świetle doniesień „Kuriera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*, „Regiony i Pogranicza” 2011, t. 4, s. 72-83.

w oparciu o dane z *Informatora o towarzystwach naukowych...* historyka i archeologa Michała Eustachego Brenszejna (1874-1938)¹⁰, Maria Korybut-Marciniak¹¹. W ostatnim czasie interesującą pracę na temat instytucji opieki nad dziećmi ubogimi i osieroconymi na Litwie w latach 1900-1940, koncentrując się zwłaszcza na ich roli w systemie państwa litewskiego po 1918 r. opublikował Andrea Griffante¹². Praca została jednak w niewielkim stopniu oparta na materiałach archiwalnych z początku XX w.

W niniejszym artykule w szerokim zakresie wykorzystano źródła rękopiśmienne i drukowane. Badaniom poddano sprawozdania Towarzystw Opieki nad Dziećmi, przechowywane w archiwach litewskich – w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, LVIA) (zespoły 1135 – Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1264 – Центральный секриториат благотворительных и общественных учреждений под председательством И. С. МОНТВИЛЛО), w Litewskim Państwowym Centralnym Archiwum (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, LCVA) (zespoły 172 – Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, 356 – Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Wilnie). Skorzystano z zespołu archiwalnego Litewskiej Biblioteki Nauk im. Wróblewskich (zespół nr 253, dotyczący Wileńskiego Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Litwinów (Vilniaus lietuvių savitarpio pagalbos draugija). Niewiele wniosły materiały dotyczące Towarzystwa Opieki nad Dziećmi, przechowywane w Archiwum Akt Nowym (AAN), dotyczące głównie okresu międzywojennego¹³. Ważnym źródłem była prasa wileńska, wydawana w językach polskim („Kurier Litewski”, „Dziennik Wileński”, „Goniec Wileński”) i litewskim („Vilniaus žinios”, „Viltis”, „Aušra”) oraz czasopiśmiennictwo z Królestwa Polskiego. Wykorzystano także inne źródła drukowane, wydawane w Wilnie, w tym m.in. wspomniany wyżej *Informator...* Michała Eustachego Brenszejna¹⁴. Jest to szczególnie cenne źródło, jako że autor wykorzystał coroczne sprawozdania zarządów organizacji, inne tego typu materiały sprawozdawcze oraz informacje przekazane przez członków zarządu. Przeprowadzono kwerendę także w źródłach rękopiśmiennych przechowywanych

¹⁰ M. Brenszejn, *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Białej Rusi*, Wilno 1914.

¹¹ M. Korybut-Marciniak, *Przyczynek do dziejów dobroczynności w Wilnie w XIX wieku*, „Echa Przeszłości” 2004, nr 5, s. 93-109.

¹² A. Griffante, *Children, Poverty and Nationalism in Lithuania, 1900-1940*, London 2019.

¹³ Archiwum Akt Nowych, Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi, zesp. 60.

¹⁴ M. Brenszejn, *Informator*.

w Bibliotece Kórnickiej oraz Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich, jednak w pamiętnikach dotyczących Wileńszczyzny na początku XX w. nie odnaleziono wzmianek o działaniach prowadzonych przez Towarzystwa Opieki nad Dziećmi.

Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi

Pierwszą i najprężniej działającą organizacją na rzecz dzieci w Wilnie na początku XX w. było Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi. Jego ustawa została zatwierdzona 13 (26) listopada 1901 r.¹⁵ Zadaniem Towarzystwa była troska o dzieci potrzebujące opieki i ochrony oraz wspomaganie fizycznego rozwoju młodego pokolenia¹⁶. Towarzystwo wyznaczało następujące kierunki swej działalności:

- 1) zapewnianie ubogim dzieciom ubrań, posiłków, schronienia i pomocy lekarskiej,
- 2) umieszczanie najuboższych dzieci w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, u godnych zaufania rzemieślników, a także w rodzinach zastępczych,
- 3) zakładanie tanich i bezpłatnych kuchni,
- 4) opracowanie koncepcji teoretycznych, dotyczących umysłowego, moralnego i fizycznego rozwoju i wychowania dzieci i młodzieży,
- 5) zapewnienie opieki dzieciom, będącym ofiarami zaniedbania i przemocy,
- 6) prowadzenie działań opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci, które weszły w konflikt z prawem,
- 7) organizowanie ćwiczeń fizycznych i zabaw dla dzieci i młodzieży.

Członkami Towarzystwa mogły zostać osoby bez różnicy płci, pochodzenia społecznego i wyznania. W ustawie zaznaczano jedynie, że do Towarzystwa nie mogły należeć osoby niepełnoletnie, uczące się, żołnierze niższych stopni pozostające w służbie czynnej, osoby ograniczone w prawach na mocy wyroków sądowych. Członkowie towarzystwa dzielili się na:

- 1) honorowych,
- 2) dobroczyńców, którzy płacili jednorazowo 500 rubli lub wnosili coroczne składki w wysokości 50 rubli,
- 3) rzeczywistych, płacących jednorazowo 50 rubli lub corocznie 3 ruble,
- 4) tzw. współuczających, którzy wspierali organizację własną pracą.

¹⁵ Устав Виленского общества попечения о детях, Вильна 1901, LCVA, f. 356, ap. 1, b. 7, l. 1-2.

¹⁶ W.P., *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad dziećmi*, „Lechita” 1907, nr 9, s. 395.

Członków honorowych wybierano spośród szczególnie zasłużonych w działalności na rzecz Towarzystwa i wspierający je także finansowo. Do grona członków honorowych należeli wybitni polscy społecznicy – Józef Montwiłł, Klemetyna Tyszkiewiczowa, Witold Węśławski, Konrad Niedziałkowski, Helena Romer-Ochenkowska.

Pierwszy zarząd Towarzystwa został wybrany na walnym zgromadzeniu członków 21 kwietnia (4 maja) 1902 r. Do zarządu weszli: prezydent miasta Wilna Paweł Bergold (Павел Васильевич Бергольд), radny wileńskiej rady miejskiej, dyrektor banku ziemiańskiego w Wilnie Józef Montwiłł (1850-1911), dyrektor Wileńskiego Banku Handlowego Konrad Bolesław Niedziałkowski (1862-1925), znakomici wileńscy lekarze i działacze oświatowi: Witold Węśławski (1855-1930), Juliusz Sumorok (1868-1938) oraz Antonina z Daniłowiczów Zmaczyńska (1854-1926)¹⁷. Pierwszym prezesem organizacji był Józef Montwiłł, sprawujący tę funkcję w latach 1902-1908. W latach 1909-1914 na czele organizacji stała Jadwiga z Boguckich Leszczyńska. Znaczna część członków Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi należała także do Kuratorium Miejskiego nad Biednymi w Wilnie, największej wileńskiej instytucji dobroczynnej, której statut został zatwierdzony 15 (28) marca 1903 r. Działalność Kuratorium wpłynęła na zmniejszenie liczebności Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. O ile w pierwszym okresie istnienia liczba członków Towarzystwa była duża – w 1902 r. 455 osób, w 1903 r. 494, w 1904 r. 643, w 1905 r. 764 osoby, to w kolejnych latach znacząco się zmniejszyła. W 1906 r. organizacja liczyła 345 członków, w 1909 r. – 109, w 1910 r. – 175, w 1911 r. – 189, w 1912 r. – 147, w 1913 r. – 130¹⁸. Towarzystwo miało zapewniać opiekę wszystkim ubogim dzieciom i skupiać działaczy społecznych niezależnie od pochodzenia. W praktyce przeważali w nim Polacy.

W pierwszych latach, prócz prac o charakterze organizacyjnym, najważniejszym zadaniem Towarzystwa było zgromadzenie funduszu, stanowiącego podstawę działalności. Środki pochodziły ze składek członkowskich, darowizn osób prywatnych i instytucji, odsetek od kapitałów przechowanych w bankach, subwencji Zarządu Miejskiego, z przychodów pozyskiwanych dzięki przedstawieniom teatralnym, koncertom, odczytom i kwestom. Dochód ogólny Towarzystwa w 1902 r. wynosił 1511 rubli, w 1907 r. 37267, w 1912 r. 23689 rubli¹⁹.

¹⁷ *Протокол заседания Виленского общества попечения о детях*, 12 января 1902 года, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 5.

¹⁸ H. Ilgiewicz, *Towarzystwo*, s. 38.

¹⁹ *Ibidem*, s. 39.

Od 1905 r. w Wilnie urządzano bazar, z których zyski przeznaczano na potrzeby Towarzystwa. Były to zarazem ważne wydarzenia w życiu wilnian, ukazujące społeczne znaczenie otwartych imprez w przestrzeni miejskiej. Pierwszy bazar odbył się w styczniu 1905 r.²⁰, następny, połączony z loterią, w czerwcu tego roku, w sadzie Bernardyńskim²¹. W grudniu 1906 r. zorganizowano kolejny „Bazar Towarzystwa Opieki nad Dziećmi”: ustawiono kilka kiosków, w których sprzedawano kwiaty, owoce, lody, czarną kawę i cukierki, kiosk z szampanem i złotymi orzechami, urządzono także herbaciarnię²².

W ustawie Towarzystwa zapisano, iż w miarę możliwości finansowych przysługuje mu prawo *urządzania spacerów i wycieczek, zamkniętych lub otwartych lokalów dla zabaw i ćwiczeń fizycznych, zakładanie kuchen, schronisk, przytułków, kolonii, lecznic i innych tego rodzaju instytucji za każdorazowym uzyskaniem pozwolenia władz odpowiednich i przestrzeganiem obowiązujących przepisów prawnych i rozporządzeń rządowych*²³. Na walnym zebraniu Towarzystwa 12 stycznia 1902 r. rozpatrywano kwestię urządzenia w Wilnie domu noclegowego dla bezdomnych dzieci i otworzenia szpitala zakaźnego dla dzieci w wieku 2-11 lat²⁴. Ostatecznie Towarzystwo wyznaczyło sobie inne kierunki aktywności. Dążąc do rozwinięcia skutecznej pracy opiekuńczo-wychowawczej, odpowiadającej najpilniejszym potrzebom społecznym i uwzględniającym możliwości Towarzystwa, na walnym zebraniu 21 kwietnia (4 maja) 1902 r. powołano cztery sekcje: przytułku dziennego dla chłopców, patronatu rzemieślniczego, kolonii letnich, zabaw letnich²⁵.

²⁰ *Atbalsiai*, „Vilniaus žinios” 1905, nr 13, p. 1.

²¹ *Atbalsiai*, „Vilniaus žinios” 1905, nr 107, p. 1.

²² *Na bazarze Towarzystwa opieki nad dziećmi*, „Dziennik Wileński” 1906, nr 80, s. 3.

²³ M. Brenszejn, *Informator*, s. 134-135.

²⁴ *Протокол заседания Виленского общества попечения о детях*, 12 января 1902 года, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 5. Pierwszy publiczny szpital dziecięcy w Wilnie na Antykołu został założony przez Towarzystwo Sióstr Miłosiernych Towarzystwa Rosyjskiego Czerwonego Krzyża w 1893 r. Szpital był przeznaczony wyłącznie dla dzieci wyznania chrześcijańskiego. W 1907 r., w związku z trwającą w mieście epidemią chorób zakaźnych zarząd miasta Wilna utworzył w Żwėrynas szpital pediatriczny chorób zakaźnych, początkowo przeznaczony wyłącznie dla dzieci chorych na szkarlatynę. *Устав амбулатории и детской больницы, учрежденных в память Императора Александра III Виленским местным управлением при Виленской Мариинской общине сестер Милосердия Российского общества Красного Креста*, Вильна 1897; *Отчет Виленской Мариинской Общины сестер Милосердия Российского общества Красного Креста, состоящего под Августейшим покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Федоровны за 1903 год*, Вильно 1904; *Журнал Виленской городской думы за первое полугодие 1909 года*, Вильно 1911, s. 15; *Журнал Виленской городской думы за второе полугодие 1910 года*, Вильно 1912, s. 32.

²⁵ E. Węślawska, *Z Wilna*, „Świat Kobiety” 1905, nr 3, s. 26-30.

Sekcja dziennego przytułku dla chłopców

Dzienny przytułek dla chłopców otwarto 8 (21) stycznia 1903 r. w lokalu przekazanym przez Józefa Montwiłła. W 1904 r. zakupiono plac przy Zaulku Górzystym nr 8, na którym wiosną tego roku rozpoczęto budowę własnego domu Towarzystwa. Dom składający się z trzech kondygnacji (parter i dwa piętra) zbudowano według projektu Augusta Klejna. Mieściły się w nim pracownia, jadalnia na 180 osób, duża sala rekreacyjna, łazienka dla dzieci, kancelaria i mieszkanie stróża²⁶. Kierownikiem zakładu był inżynier Klaudiusz Hryhorowicz, następnie funkcję tę pełniła Jadwiga Leszczyńska. Placówka miała charakter schroniska, zapewniającego chłopcom całodzienną opiekę. Łączyła działalność opiekuńczą z edukacją zawodową chłopców w podobny sposób, jak sale zajęciowe, które w tym samym czasie powstawały w wielu miastach i miasteczkach w Królestwie Polskim²⁷. Nawiązywała do popularnej wówczas w Europie idei edukacji łączącej nauczanie elementarne z rozwijaniem umiejętności zawodowych. Ich zdobycie miało zapewnić podopiecznym możliwość wykonywania w przyszłości pracy zarobkowej. W koncepcjach pedagogicznych wpisujących się w nurt tzw. Nowego Wychowania praca rzemieślnicza była traktowana nie tylko jako podstawa kształcenia i uspołecznienia, ale także fundament procesu twórczego, który pozwala człowiekowi rozwinąć indywidualne zdolności²⁸. W przypadku placówki prowadzonej przez Towarzystwo Opieki nad Dziećmi zwraca uwagę stosowanie tradycyjnego określenia „przytułek” – typowego dla instytucji opieki nad dziećmi w tradycyjnym modelu, w nowoczesnym – uważanym za anachroniczne i stygmatyzujące wychowanków. Przytułek był wzorowany na szwedzkich szkołach rękodzielniczych. Wykształcenie praktyczne, w tym rzemieślnicze, społecznicy uważali za formę realizacji idei modernizacji dzięki szerzeniu fachowości, przedsiębiorczości, zawodowej wiedzy i umiejętności. Edukację zawodową uznawano za najlepszą drogę do zapewnienia w przyszłości niezależności wychowanków²⁹. Zdobycie umiejętności rzemieślniczych miało zapewnić podopiecznym możliwość wykonywania w przyszłości pracy zarobkowej – bez konieczności poszukiwania pracy w fabrykach.

²⁶ Проект постройки здания на Гористом переулке нр. 8, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 103, l. 8.

²⁷ A. Bołdyrew, *Spółczeństwo*, s. 300-309.

²⁸ J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Wiek XIX i XX*, Kraków 2010, s. 142.

²⁹ M. Sośnierz, *Szkoły zawodowe prowadzone przez instytucje dobroczynne na terenie Wilna, Warszawy i Łodzi (podstawy organizacyjne i materialne zawodowych szkół salezjańskich dla młodzieży męskiej)*, „Saeculum Christianum” 1996, nr 2, s. 45-72.

Do wileńskiej placówki w pierwszych latach przyjmowano chłopców w wieku od 8 lat, następnie granicę wieku przesunięto na 13. rok życia. Wychowankowie pochodzili z rodzin rzemieślników, służby domowej, stróżów, wyrobników, praczek, przekupek, dorożkarzy. Część pochodziła z rodzin niepełnych; i tak w 1903 r. na 120 wychowanków 73 miało oboje rodziców, 34 – tylko matkę, 8 – tylko ojca, 5 było całkowitymi sierotami³⁰. Chłopcy przebywali w placówce codziennie od godziny 7.00. Do 1912 r. nauka trwała do godz. 16.00, następnie do godz. 18.00. Wychowankowie zawsze otrzymywali obiad, a od 1912 r. także skromne śniadanie i podwieczorek. W okresie Świąt Bożego Narodzenia urządzano zabawę choinkową i jasełka. W maju organizowano wycieczki poza Wilno. Dużo uwagi poświęcano pracy wychowawczej, która jednak miała dość wąski wymiar. Koncentrowano się na zagadnieniach moralnych i normach dobrego zachowania, a także propagowaniu higieny osobistej. Dbano także o edukację elementarną chłopców, którzy codziennie w godz. 7.00-10.00 w salach Szkoły Rysunkowej im. Józefa Montwiłła uczyli się języka polskiego i rosyjskiego, czytania i pisania, arytmetyki, rysunków, a także kreślenia technicznego. Było to tym istotniejsze, że poziom tych umiejętności wśród chłopców był zróżnicowany. I tak np. w 1903 r. spośród 120 przyjętych do placówki umiejętność czytania w pełni opanowało 40, a całkowitymi analfabetami było 8 dzieci³¹. Prowadzono również pogadanki. Najbiedniejsi wychowankowie otrzymywali wsparcie socjalne w postaci ubrań, obuwia, narzędzi oraz bezpłatną pomoc lekarską. Po porannych godzinach przeznaczonych na naukę uczniowie spędzali czas na zajęciach praktycznych (do godz. 16.00 lub 18.00). W pierwszym roku młodsi chłopcy wytwarzali wyroby ze słomy i rafii, starsi pracowali w tekturze i drewnie. W 1904 r. przy placówce otworzono warsztat introligatorski (zlikwidowany w 1911 r.) i stolarski, w 1905 r. uruchomiono także warsztat ślusarstwa artystycznego³². Nauka trwała trzy lata. W 1910 r. placówka została przekwalifikowana na szkołę rękodzielniczą, w której nauka trwała 3 lub 4 lata³³.

Przytułek utrzymywano głównie z subwencji udzielanych przez Towarzystwo Popierania Pracy Społecznej oraz inne instytucje, osoby prywatne, a także władze samorządowe. Środki pozyskiwano również ze sprzedaży wyrobów stolarskich i ślusarskich, wykonanych przez uczniów, choć wpływy były zazwyczaj

³⁰ *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1903*, Wilno 1904, s. 11.

³¹ *Ibidem*, s. 15.

³² *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1904*, Wilno 1905, s. 26.

³³ *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1911/1912*, Wilno, 1912, s. 32.

dość małe z uwagi na niezbyt wysoką jakość produktów. Wyroby starannie przygotowane przez chłopców, którzy zdobyli w placówce wysokie umiejętności w pracach ręcznych zdobywały uznanie; i tak na wystawie „Urządzeń mieszkań” w Wilnie w 1908 r. wytwory rękodzielnicze wychowanków zostały nagrodzone i wszystkie zyskały nabywców³⁴. Dobrze wykonane były także w 1913 r. żelazne regały, zakupione przez bibliotekę Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie³⁵. Znaczenie dla budżetu placówki miały także opłaty wnoszone przez uczniów. Pobyt w przytułku, później w szkole rękodzielniczej był płatny. Każdy z chłopców uiszcział opłatę 3 rubli wpisowego oraz po 1 rublu miesięcznie za obiady. Opłaty te były jednak wnoszone nieregularnie, bowiem duża część chłopców pochodziła z rodzin o niskich dochodach. To także było powodem zmniejszenia liczby wychowanków placówki. Wiosną i latem rodzice wysyłali chłopców do prac w budownictwie lub rolnictwie. Zimą niska frekwencja dzieci wynikała z braku ciepłych ubrań. Pomoc socjalna udzielana wychowankom okazała się niedostatecznie skuteczna i nie wpłynęła na utrzymanie wysokiego zainteresowania placówką. W 1905 r. uczęszczało do niej 119 chłopców, w 1906 r. – 121, w 1910 r. – 60, w 1911 r. – 47³⁶.

Sekcja Patronat rzemieślniczy

Z działalnością przytułku związany był tzw. patronat rzemieślniczy. Sekcja mając na celu edukację zawodową chłopców w zakresie rzemiosła i udzielanie wsparcia socjalnego oraz podstawowej opieki lekarskiej zapewniała naukę w prywatnych warsztatach rzemieślników, uznanych za godnych zaufania. Zazwyczaj wyszukiwano miejsca w warsztatach ślusarskich, często w stolarskich, znacznie rzadziej w szewskich. Do końca 1903 r. ulokowano na naukę u prywatnych rzemieślników 31 chłopców³⁷. W 1904 r. sekcja założyła własne pracownie służące nauce rzemiosła. Od 1 (14) września działała ślusarnia, kierowana przez majstra Władysława Bezuszkę³⁸. Na 3-letni kurs przyjmowano chłopców od 15 do 18 lat. Wszyscy uczniowie bezpłatnie korzystali z narzędzi, mieli zapewnioną opie-

³⁴ M. Brensztejn, *Informator*, s. 146.

³⁵ H. Ilgiewicz, *Towarzystwo*, s. 40.

³⁶ *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1903*, s. 11; *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1905*, Wilno 1906, s. 26; *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1910*, Wilno 1911, s. 31; *Sprawozdanie Wileńskiego... za rok 1911/1912*, s. 33; *Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za 1913 rok*, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 105.

³⁷ *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1903*, s. 15.

³⁸ *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1904*, s. 18.

kę medyczną i lekarstwa, a także bilety do łaźni. Najbiedniejsi otrzymywali za darmo ubranie, obuwie, obiady. Absolwentom wypłacano stypendia na dalszą edukację zawodową. Sekcja stale mierzyła się z licznymi trudnościami; w 1910 r. ślusarnia została zamknięta.

Sekcja kolonii letnich dla dzieci

Sekcji kolonii letnich przewodniczyły Jadwiga Leszczyńska i Janina Sumorokówna. Czynny udział w jej pracy brali lekarze, a także działacze społeczni. Do grupy najbardziej aktywnych społeczników należeli: Ludwik Łukowski, Marian Kiewlicz, Witold Węśławski, Witold Bociarski, Władysław Montwiłł. Celem sekcji było zapewnienie letniego wypoczynku; kolonie dzieci z niezamożnych rodzin były finansowane ze środków dobroczyńców. W przypadku dzieci z lepiej sytuowanych rodzin Towarzystwo finansowało przejazd dzieci oraz pensję opiekunek kolonijnych, pozostałe koszty opłacali rodzice. Towarzystwo organizowało letni wypoczynek w Linkowie, Druskiennikach, Rubieży, Postawach, Daniszewie, Kuszanach, Starym Dworze, Poniatyczach, Karolinowie, Marciniszkach, Sofjowie, Ławkogolu, Słobodzie, Czerwonym Dworze, Urwiedzi, Bejsagole, Rogówku, Porudominie³⁹. Sezon wypoczynkowy trwał w sumie trzy miesiące, w dwóch turnusach po sześć tygodni pobytu. Czas podopiecznych wypełniały gry i zabawy na świeżym powietrzu, wycieczki, pogadanki. Na przykład w kolonii letniej, którą w 1904 r. prowadził Józef Tyszkiewicz w Rubieży (niedaleko Landwarowa) obowiązywał następujący porządek dzienny: dzieci wstawały o godzinie 6.00, modliły się i porządkowały sypialnię, o 8.00 jadły śniadanie, o 12.00 – obiad, o 16.00 – podwieczorek, o 20.00 – kolację, o 21.00 kładły się spać. W ciągu dnia bawiły się i grały w różne gry, wykonywały ćwiczenia gimnastyczne, rysowały i doglądały kwiaty. Urządzano im także pogadanki i głośno czytano. Opiekunami byli pan Tomaszewski i pani Kamińska z Warszawy⁴⁰. W koloniach wiejskich, dokąd wysyłano dzieci względnie zdrowe, poza zabawą i odpoczynkiem pracowały one przy lżejszych pracach polowych i ogrodniczych, niekiedy pomagały w kuchni. Dzieci mające szczególne problemy zdrowotne kierowano do kolonii letniej w Druskiennikach,

³⁹ *Kolonje letnie*, „Kurjer Litewski”, 1906, nr. 35, s. 2-3; *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1903*, s. 8; *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1905*, s. 12; *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1910*, s. 38; *Sprawozdanie Towarzystwa... za rok 1911/1912*, s. 40.

⁴⁰ *Kolonja letnia w Rubieży*, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 75.

mających wysokie walory uzdrowiskowe⁴¹. Dzieci pozostawały pod stałą opieką i obserwacją lekarzy i pielęgniarek. Zależnie od stanu zdrowia przepisywano im kąpiele lecznicze, masaże i inne zabiegi medyczne. W 1902 r. z wyjazdów kolonijnych skorzystało 20 dzieci, w 1903 r. – 100, w 1904 r. – 198, w 1905 r. – 223, w 1906 r. – 190, w 1909 r. – 307, w 1910 r. – 317, w 1911 r. – 305, w 1912 r. – 370, w 1913 r. – 538, w 1914 r. – 398⁴².

Sekcja zabaw letnich

Sekcją zabaw letnich, organizującą odpoczynek dla dzieci w mieście, kierowali Julia Rodziewiczowa⁴³, Ludwika Ostrejko oraz Marian Kiewlewicz. Miejsca letnich zabaw działały na podobnych zasadach i służyły podobnym celom jak ogródki jordanowskie w Krakowie oraz ogrody dziecięce działające w Królestwie Polskim, zakładane głównie przez Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, w Warszawie, Płocku, Lublinie, Kaliszu, Włocławku, Częstochowie, Zagłębiu Dąbrowskim. W Wilnie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi zorganizowało miejsca do zabaw dla dzieci i młodzieży w różnych dzielnicach miasta: w parku Radziwiłłowskim na Rossie, w Zaułku Górzystym (obok przytułku), Śnipsiszkach i Zwierzyńcu. Będąc przestrzenią zabaw i aktywności fizycznej miejsca te upowszechniały zarazem nowe wzorce dzieciństwa i dorastania. Zajęcia odbywały się od połowy maja do połowy sierpnia, zapisy rozpoczynano w kwietniu.

Podobnie jak w Królestwie Polskim, organizatorzy letnich zabaw w Wilnie zlecali przed ich rozpoczęciem badania lekarskie, sprawdzające stan zdrowia dzieci (nie przyjmowano dzieci chorych zakaźnie). Organizowane w mieście zabawy służyły nie tylko wypełnieniu czasu wolnego dzieci, ale były także okazją do propagowania nowoczesnych wzorców troski o zdrowie i higienę. Prowadzono także wywiady z dziećmi na temat ich warunków życia. Pozwalało to z jednej strony określić sytuację bytową i wychowawczą dzieci, z drugiej – było

⁴¹ K. Ostachiewiczowa, *Ruch kulturalno-oświatowy na Litwie i Białej Rusi*, „Nowe Tory” 1908, nr 5, s. 404.

⁴² M. Brensztejn, *Informator*, s. 160.

⁴³ Julia Rodziewiczowa (1863-1950) ukończyła kursy pedagogiczne w Petersburgu, od 1913 r. była prezesem zarządu Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Nauczycielek i Wychowaczyń. W 1914 r. należała do zarządu Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. W latach 1914-1915 razem z Julią Maciejewiczową kierowała Gimnazjum Żeńskim Stowarzyszenia Nauczycieli i Wychowawców, a po jego przekształceniu w państwowe Gimnazjum im. Orzeszkowej była jego przełożoną w latach 1920-1930; *Wileński słownik biograficzny*, red. H. Dubowik, L.J. Malinowski, Bydgoszcz 2008, s. 430.

formą *quasi* naukowych badań nad warunkami życia niezamożnych wilnian. Większość dzieci pochodziła z ubogich rodzin drobnych rzemieślników, wyrobników, służby, stójkowych, dorożkarzy, których warunki bytowe były bardzo trudne (w jednym pokoju mieszkało od 3 do 8, a nawet więcej osób)⁴⁴. W 1904 r. prawie 77 proc. uczestników zabaw chorowało na krzywicę, anemię lub inne choroby⁴⁵. Dlatego zajęciom wyznaczano także cele korekcyjne. Dzieci otrzymywały również prosty posiłek – bułkę i kubek mleka. Korzystały także z kąpeli, urządzanych w domu Towarzystwa Opieki nad Dziećmi.

Zabawy, gry i zajęcia gimnastyczne były prowadzone przez instruktorów, przeszkolonych m.in. przez Panią Żukowską. Była ona absolwentką petersburskich kursów, które prowadził wybitny specjalista w zakresie wychowania fizycznego prof. Piotr Lesgaft (Leshaft)⁴⁶ i wieloletnią nauczycielką gimnastyki oraz wychowania fizycznego w szkole Anieli Wereckiej w Warszawie⁴⁷. Zgodnie z koncepcją Lesgafta⁴⁸ i innych propagatorów idei swobodnej aktywności fizycznej wileńscy organizatorzy letnich zabaw dla dzieci kierowali się przekonaniem o kluczowej roli gier, zabaw i gimnastyki na świeżym powietrzu w rozwoju dziecka i kształtowaniu jego charakteru. Uznawali, że zajęcia mają zasadnicze znaczenie nie tylko dla wychowania fizycznego, ale także społeczno-moralnego i estetycznego. Najmłodsze dzieci bawiły się w piaskownicy, starszym organizowano gry i zabawy grupowe, a także gimnastykę i marsze. Niedzielne zabawy odbywały się przy akompaniamencie orkiestry dziecięcej. Letnie zajęcia cieszyły się dużym zainteresowaniem. W 1906 r. w zabawach wzięło udział 732 dzieci: 419 chłopców, 322 dziewczynki⁴⁹. Zabawy były okazją do prowadzenia pedagogicznej obserwacji dzieci. Wynikało z nich, że dzieci chętnie uczestniczyły w letnich zajęciach, często rok po roku, zachęcały także innych rówieśników. Wychowawcy zauważyli dużą troskę starszych dzieci o młodsze rodzeństwo, po-

⁴⁴ *Отчет о детских играх на открытом воздухе за 1904 год*, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 5.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ System Lesgafta jest uważany za jeden z najlepszych i najdokładniej dopracowanych systemów wychowania fizycznego na świecie na przełomie XIX i XX w. Brak zainteresowania władz carskich sprawił, że nie został on wykorzystany w publicznej edukacji, stał się natomiast inspiracją dla wielu inicjatyw społecznych. Б.Р. Голощапов, *История физической культуры и спорта*, Москва 2001, s. 56-63; J. Riordan, *Piotr Franzevich Lesgaft (1837-1909). The Founder of Russian Physical Education*, „Journal of Sport History” 1977, nr 2, s. 229-241.

⁴⁷ M. Brensztejn, *Informator*, s. 152.

⁴⁸ Lesgaft krytykował niemiecki model gimnastyki dla dzieci i młodzieży, uznając go za nadmiernie sformalizowany, swój system opierał na modelu szwedzkim.

⁴⁹ *Tow. opieki nad dziećmi*, „Kurjer Litewski” 1906, nr 59, s. 3.

mysłowość, otwartość, umiejętność uczenia się nowych zabaw i gier⁵⁰. Uczestnictwo w letnich zabawach wiązało się z koniecznością podporządkowania się określonym zasadom i rygorom, co wywoływało większe trudności. Według organizatorów część dzieci zachowywała się arogancko, kłamała, przeklinała. Sposób zachowania dzieci pochodzących z nieelitarnych grup społecznych budził krytykę organizatorów, prezentujących i usiłujących narzucić dzieciom normy warstw średnich, nie dostrzegając paternalizmu takiej postawy. Zajęcia budziły także krytykę dużej części rodziców, którzy nie rozumieli autotelicznego celu zabaw i ich wpływu na formację dziecka, uważali je za zbyteczne, a nawet szkodliwe⁵¹. Zapisując dzieci na letnie zajęcia, liczyli na ich wymiar edukacyjny. Uznając zabawy, gry i gimnastykę za mało przydatne, rodzice nie zawsze pozwalali dzieciom uczestniczyć w nich w kolejnych sezonach. Obowiązki domowe, zwłaszcza opieka nad młodszym rodzeństwem, czasem także konieczność podejmowania pracy zarobkowej przyczyniały się do większej absencji w dni powszednie; najwięcej dzieci uczestniczyło w niedzielnych zajęciach.

Sekcja bezpłatnych obiadów

Sekcja zapewniała dzieciom w okresie jesienno-zimowym (od września do kwietnia) bezpłatne obiady w stołówce przy byłym klasztorze Franciszkanów przy ul. Trockiej 14. Działała od 1905 r. pod kierownictwem Marii Ciundzewickiej i Julii Rodziewiczowej. Zazwyczaj obiad składał się z zupy, mięsa, kaszy i chleba. W roku szkolnym 1905/1906 z posiłków korzystało 120 dzieci⁵². W kolejnym roku – 317 (175 chłopców i 142 dziewczęta). W 1909 r. z bezpłatnych obiadów od końca września do końca kwietnia otrzymywało 300 dzieci⁵³. Posiłki wydawano dzieciom w wieku 4-15 lat, najliczniejszą grupę korzystających stanowiły dzieci w wieku 10-12 lat⁵⁴. W czasie Świąt Bożego Narodzenia sekcja organizowała zabawę choinkową⁵⁵. Urządzano także jasełka⁵⁶. O akcji dożywiania dzieci pisano z patosem i sporą dozą moralizatorstwa. Franciszek Hryniewicz na łamach „Kuriera Litewskiego”, przedstawiając działalność sekcji,

⁵⁰ Z. Medišauskienė, *Miestas „atranda” vaikus, Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius*, t. 1, Vilnius 2018, s. 194.

⁵¹ Ibidem, s. 195.

⁵² *Отчет Виленского общества попечения о детях за 1906 год*, Вильна 1907, s. 16.

⁵³ Fr. [Franciszek] Hryniewicz, *Institucje filantropijne i społeczne, Kalendarz ilustrowany „Kurjera Litewskiego” na rok 1910*, Wilno 1909, s. 45.

⁵⁴ *Sekcja bezpłatnych obiadów*, 1907 rok, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 80.

⁵⁵ F.H. [Franciszek Hryniewicz], *Filantropja świeteczna*, „Kurier Wileński” 1908, nr 1, s. 2.

⁵⁶ A. Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999, s. 335.

pisał o sytuacji *pótnagich, wygłodzonych dzieci*, które uzyskały pomoc i pytał: *Co by z nich zrobiły głód i próżniactwo?*⁵⁷. W kolejnych latach wydawanie obiadów było zorganizowane przez Kuratorium Miejskie nad Biednymi przy Giełdzie Pracy⁵⁸.

Litewskie Towarzystwo Opieki nad Biednymi Dziećmi w Wilnie

Początki organizacji opieki nad dziećmi przez litewską społeczność Wilna były związane z działalnością prowadzoną w ramach omówionego wcześniej Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi. Prowadzili ją m.in. członkowie zasłużonej społecznikowsko rodziny Wilejszysów (Vileišisów). Bracia – inżynier Petras Vileišis (1851-1926), lekarz Antanas Vileišis (1856-1919) i prawnik Jonas Vileišis (1872-1942) byli członkami Towarzystwa⁵⁹. Opuścili je po zatwierdzeniu w styczniu 1904 r. statutu odrębnej, samopomocowej organizacji przeznaczonej tylko dla społeczności litewskiej – Wileńskiego Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Litwinów (Vilniaus lietuvių savitarpio pagalbos draugija). Założenie litewskiej organizacji pomocowej przyczyniło się do prowadzenia przez Litwinów działań socjalnych i opiekuńczo-wychowawczych odrębnie od innych towarzystw społecznych. Rok 1904 przyniósł w Wilnie wzrost polaryzacji narodowościowej na niwie działań społecznikowskich i eskalację wzajemnych napięć. Petras Vileišis, który był pierwszym kierownikiem litewskiego dziennika „Vilniaus žinios” opisywał Józefa Montwiłła, kierującego Towarzystwem Opieki nad Dziećmi *jako Polaka, który najpierw zajmuje się polskimi sprawami narodowymi*⁶⁰.

Od 1904 r. zaangażowanie wileńskiej litewskiej inteligencji, także w zakresie organizacji opieki nad dziećmi, było związane z działalnością Wileńskiego Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Litwinów, któremu przewodniczył Antanas Vileišis. Celem organizacji były działania na rzecz poprawy warunków życia swoich członków, udzielanie pomocy w poszukiwaniu pracy w Wilnie, zapewnianie zasiłków dla Litwinów, którzy z powodu starości lub choroby nie byli w stanie utrzymać się z własnej pracy oraz utrzymywanie wdów i dzieci sierot

⁵⁷ F.H. [Franciszek Hryniewicz], *Dla głodnych dzieci*, „Kurier Wileński” 1907, nr 219, s. 2.

⁵⁸ E. Węśławska, *Z Wilna*, „Przebudzenie” 1911, nr 19, s. 12-13.

⁵⁹ *Алфавитный список членов общества попечения о детях за 1904 год*, LVIA, f. 1264, ap. 1, b. 96, l. 18. W 1905 r. do członków Towarzystwa spośród litewskich działaczy należała tylko żona Antanasa Wilejszysa Emilia, która wniosła 9 rubli członkowskiego wkładu; *Отчет Виленского общества попечения о детях за 1905 год*, Вильна 1906, s. 23.

⁶⁰ Senis Lizdeika [Petras Vileišis], *Laiškas į redakciją*, „Vilniaus žinios” 1905, nr 154, p. 1.

do 15. roku życia⁶¹. Statut nie pozwalał Towarzystwu na prowadzenie legalnej pracy oświatowej, dlatego kierownictwo postanowiło zorganizować litewską szkołę podstawową, oficjalnie działającą jako placówka opieki nad dziećmi. W październiku 1905 r. złożono wniosek do wileńskiego gubernatora, który wydał pozwolenie na otwarcie schroniska (przytułku) zapewniającego opiekę całkowitą ubogim litewskim dzieciom. Placówka mieściła się przy kościele św. Michała – jedynej wileńskiej świątyni, w której nabożeństwa odbywały się w języku litewskim⁶². Kierował nią wikariusz kościoła św. Michała ksiądz Juozapas Kukta (1873-1942), który od 1899 r. pracował w parafiach wileńskich, nauczał religii w języku litewskim w wileńskiej szkole handlowej oraz szkole miejskiej, a także w kolonii Towarzystwa Osad Rolnych i Przytułków Poprawnych w Wieliczanych (20 km od Wilna)⁶³. Na walnym zgromadzeniu Wileńskiego Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Litwinów w listopadzie 1905 r. na działalność schroniska przeznaczono 400 rubli, wybrano także członków towarzystwa, którzy mieli sprawować kuratelę nad placówką⁶⁴. Pod koniec 1905 r. mieszkało w niej 30 dzieci. Towarzystwo miało duże trudności z finansowaniem placówki, co było związane z niewielką liczbą jego członków; w 1905 r. należało doń 49 osób, w 1906 r. – 67⁶⁵.

Trudności z utrzymaniem zakładu dla dzieci zainspirowały litewskich działaczy do założenia odrębnej organizacji wilnian narodowości litewskiej, służącej zapewnieniu ubogim dzieciom opieki i wychowania. Wystąpiono do władz z wnioskiem o zatwierdzenie Litewskiego Towarzystwa Opieki nad Biednymi Dziećmi w Wilnie (*Vilniaus lietuvių draugija globoti vargdienių vaikams*). W listopadzie 1906 r. władze gubernialne zatwierdziły statut tej pierwszej litewskiej organizacji zajmującej się pomocą dzieciom⁶⁶. Towarzystwa przejęło zarząd nad

⁶¹ *Устав Виленского общества взаимного вспоможения литовцев*, Вильна 1904, s. 4, 12.

⁶² *Рапорт Виленского губернатора к Виленскому епископу от 5 октября 1905 года*, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2971, l. 3.

⁶³ J. Laurinavičius, *Vyskupas Juozapas Kukta (pirmasis Kaišiadorių valdytojas), 1873-1942*, Kaišiadorys 1990, p. 4.

⁶⁴ *Протокол общего собрания Виленского общества взаимной помощи литовцев от 13 ноября 1905 года*, Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, Oddział Rękopisów, f. 253, b. 17, l. 11 v.

⁶⁵ W kolejnych latach liczba członków uległa dalszemu zmniejszeniu. W 1908 r. do Wileńskiego Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Litwinów należało 57 osób, w 1911 r. – 60, w 1912 r. – 49; J. Aničas, *Antanas ir Emilija Vileišiai*, Vilnius 1999, s. 149.

⁶⁶ *Įstatai Vilniaus lietuvių draugijos globoti vargdienių vaikams*, Vilnius 1913; *Atbalsiai. Vilniuje. Lietuvių draugija*, „Vilniaus žinios“ 1906, nr 205, p. 2; A. Griffante, op. cit., s. 35.

schroniskiem dla dzieci przy kościele św. Michała. W 1907 r. przy placówce działała także litewska szkoła początkowa⁶⁷. W 1908 r. środki na potrzeby placówki zbierano w ramach wystawy „Dziecko”. Mimo tych starań schronisko funkcjonowało tylko do 1909 r.

Litewscy działacze społeczni na łamach prasy apelowali do społeczności litewskiej o zorganizowanie instytucjonalnej opieki nad ubogimi dziećmi. Najwięcej uwagi tej sprawie poświęcali wspomniany wyżej Antanas Vileišis⁶⁸, oraz prawnik Antanas Smetona (1874-1944), przyszły prezydent Republiki Litewskiej. A. Vileišis w prasie wileńskiej prasy zwracał uwagę na wysoką śmiertelność wśród dzieci⁶⁹, wzywając Litwinów do podjęcia starań na wzór warszawskich organizacji dobroczynnych, zapewniających w 1906 r. opiekę – jak pisał w korespondencji z Warszawy – około 5000 dzieci⁷⁰. Sprawę odnowienia przytułku dla dzieci litewskich poruszył także A. Smetona. W 1911 r. na łamach wileńskiego czasopisma „Viltis” wezwał litewską społeczność Wilna do ponownego zajęcia się sprawą opieki nad dziećmi, redakcję czasopisma obligując do zbierania pieniędzy na ten cel⁷¹. W 1913 r. Smetona w tym samym periodyku pisał: [...] *wstrząśnięci, bladi idą ulicą do kolejnej osoby, prosząc o kopiejkę. [...] Przytułek dla dzieci to pierwsza rzecz w społeczeństwie, którą wszyscy musimy zrobić – kto może pracą, a kto może – pomocą materialną*⁷². W 1913 r. reaktywowano litewską placówkę opieki nad dziećmi, lokując ją przy kościele św. Archaniola Rafała⁷³. Pozostawała ona pod kuratelą Litewskiego Towarzystwa Opieki nad Biednymi Dziećmi w Wilnie. Towarzystwo, które – jak się wydaje – po 1909 r. zawiesiło swą działalność, wraz z otwarciem schroniska przy kościele św. Archaniola Rafała zostało reaktywowane. W marcu 1914 r. w placówce przebywało 28 dzieci (14 chłopców i 14 dziewcząt), w tym 20 zapewniano opiekę całkowitą. Pozostałe wieczorem wracały do rodziny. W październiku 1914 r. liczba dzieci zwiększyła się do 50; część z nich przybyła do Wilna z guberni suwalskiej po rozpadnięciu działań wojennych⁷⁴.

⁶⁷ *Pusmetinė Vilniaus lietuvių dviklasinės mokyklos ataskaita*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 26, s. 3.

⁶⁸ Antanas Vileišis w prasie wileńskiej reklamował się też jak lekarz pediatra. *Reklama*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 251, s. 1.

⁶⁹ Antanas Vileišis, *Prieglaudos ir vaikų mirtingumas*, „Vilniaus žinios“ 1907, nr 189, s. 3.

⁷⁰ *Iš Lenkijos. Korespondencijos iš Varšuvos*, „Vilniaus žinios“ 1906, nr 272, s. 3.

⁷¹ Antanas Smetona, *Kultūros reikalais*, „Viltis“ 1911, nr 132, s. 1.

⁷² V. [Antanas Smetona], *Dėl Vilniaus lietuvių vaikų prieglaudos*, „Viltis“ 1913, nr 118, s. 1.

⁷³ *Kas girdėti. Prieglauda*, „Aušra“ 1913, nr 23, p. 360.

⁷⁴ *Lietuvių vaikų prieglauda*, „Aušra“ 1914, nr 40, p. 494.

Wileńskie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi

Żydowska społeczność Wilna utworzyła własną organizację opiekuńczą dla dzieci w 1908 r. 10 marca tego roku władze zatwierdziły ustawę Wileńskiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi (Виленское еврейское общество попечения о детях; Żydzi nazywali tę organizację także Kinderfarrzornung)⁷⁵. Podobnie jak omówione wyżej organizacje, Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi deklarowało troskę o fizyczny, moralny i umysłowy rozwój podopiecznych. Planowało zakładanie schronisk i jadalni dla dzieci, zapewnianie im opieki zdrowotnej, urządzenie zabaw na świeżym powietrzu w Wilnie oraz kolonii letnich, zakładanie bibliotek i czytelni dla dzieci i młodzieży, wspieranie bezpłatnej edukacji dzieci żydowskich w szkołach rządowych⁷⁶. Deklarowano także prowadzenie kurateli nad kształceniem młodzieży, która weszła w konflikt z prawem. Ten ostatni obszar działalności został częściowo przejęty przez Towarzystwo Osad Rolnych i Przytułków Poprawczych dla dzieci żydowskich, utworzone również w 1908 r.

Założycielami Wileńskiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi byli przedstawiciele żydowskiej inteligencji i burżuazji. Prezesem organizacji był Adolf Gordon (1859-1932), który stał na czele Wileńskiego Towarzystwa Handlu i Przemysłu. W latach 1909-1913 należał natomiast do samorządowych władz miejskich (był posłem lokalnej, wileńskiej Dumy, która funkcjonowała pod nazwą Виленская городская дума). Do najbardziej aktywnych członków Towarzystwa należał znany lekarz pediatra Gerc Kowarski (1869-1941), który od 1896 r. prowadził w Wilnie praktykę lekarską⁷⁷, a także wileński finansista i przedsiębiorca Towij Bunimowicz (1872-1938), od 1910 r. zarządca wileńskiej fabryki czekolady „Wiktorya”⁷⁸. W latach 1910-1912 do Towarzystwa należało około 300 osób. Środki finansowe otrzymywano z wileńskiego zarządu miasta oraz Żydowskich Towarzystw Opieki nad Dziećmi w Moskwie i Petersburgu⁷⁹.

Działalność Wileńskiego Żydowskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi koncentrowała się głównie na oświacie szkolnej i pozaszkolnej. We wrześniu 1909 r. założono 4-klasową szkołę początkową dla dziewcząt. Uczono w niej języka

⁷⁵ *Устав Виленского еврейского общества попечения о детях*, YIVO, Institute for Jewish Research, RG-10, 178, s. 5; *Nauija Vilniaus žydų draugija*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 59, s. 3.

⁷⁶ *Устав Виленского еврейского общества попечения о детях*, s. 5.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 15.

⁷⁸ *Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима. Памятные места еврейской истории и культуры. Путеводитель*, Вильнюс 2011, s. 434.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 210.

rosyjskiego, arytmetyki, geografii, kaligrafii, rysunku, śpiewu, odbywały się również zajęcia gimnastyczne. Prowadzono także lekcje jidysz oraz historię narodu żydowskiego⁸⁰. Po ukończeniu szkoły wychowanki mogły kontynuować edukację w szkołach rzemieślniczych. W roku szkolnym 1911/1912 w szkole uczyło się 348 dziewczynek⁸¹. Większość pochodziła z rodzin drobnych kupców i rzemieślników⁸². Latem 1909 r. założono w Wilnie przy ul. Niemieckiej pierwszą żydowską bibliotekę dla dzieci, udostępniającą za niewielką opłatą książki w języku rosyjskim i w jidysz⁸³. W grudniu 1910 r. otwarto drugą bibliotekę dziecięcą⁸⁴. W 1911 r. z pierwszej biblioteki korzystało 392 dzieci w wieku od 8 do 13 lat, w tym 276 dziewczynek, z drugiej – 400 dzieci⁸⁵. Placówki funkcjonowały nieprzerwanie przez wiele lat⁸⁶. Szkoła działała w czasie pierwszej wojny światowej, w roku szkolnym 1915/1916 wszystkie przedmioty prowadzono w jidysz. W 1917 r. nadano jej imię żydowskiego poety Semiona Fruga (Семён ШИМОН ШМУЭЛЬ ФРУГ, 1868-1941). W 1919 r. przeszła pod zarządek Centralnego Komitetu Oświaty i działała do 1934 r., kiedy została połączona z inną wileńską żydowską szkołą dla dziewcząt. Pierwsza biblioteka dziecięca w 1919 r. także przeszła pod zarządek Centralnego Komitetu Oświaty; działała do 1937 r. Nie udało się natomiast ustalić, czy po 1914 r. kontynuowała działalność także druga biblioteka dziecięca.

Towarzystwo urządziło raz w tygodniu zajęcia lekcyjne dla dzieci w sali Wileńskiego Towarzystwa Handlu i Przemysłu, a dwa razy w miesiącu lekcje w jidysz, w sali wileńskiej żydowskiej szkoły rzemieślniczej⁸⁷. Dzieci dzielono na dwie grupy – młodszą (w wieku 7-11 lat) i starszą (12-14 lat); większość słuchaczy stanowiły dziewczynki, którzy uczyły się w szkołach⁸⁸. Zajęcia dla młodszych dzieci odbywały się w języku rosyjskim, obejmowały one wiedzę przyrodniczą –

⁸⁰ Ibidem, s. 209.

⁸¹ *Частные, благотворительные учреждения, Вся Вильня. Адресная и справочная книга гор. Вильны. 1912 год, Вильна 1912, s. 51.*

⁸² *Отчет Виленского еврейского общества попечения о детях за 1911 год, Вильня 1912, s. 15.*

⁸³ H. Ilgevič, *Lietuvos žydų (litvakų) politinės ir kultūrinės veiklos aktyvėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, [w:] *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*, red. A. Andrijauskas, Vilnius 2013, s. 210.

⁸⁴ *Вильнюс: по следам*, s. 209.

⁸⁵ *Отчет Виленского еврейского, s. 54.*

⁸⁶ *Памятная книжка Виленской губернии на 1914 год, Вильна 1914, s. 145.*

⁸⁷ *Вильнюс: по следам*, s. 209.

⁸⁸ *Отчет Виленского еврейского, s. 66.*

opowiadano o zwierzętach, górach, rzekach, stepach. Starszym dzieciom przekazywano wiadomości z zakresu geografii politycznej, mówiono o organizacji krajów skandynawskich i Francji⁸⁹. Zajęcia miały także wymiar patriotyczny, np. w 1911 r. aktor Mordechaj Mazo (Мордехай Мазо, 1889-1940) prowadził dla dzieci lekcje dotyczące dziejów walki Żydów o suwerenność⁹⁰.

Organizacja prowadziła także letnie zabawy dla dzieci, np. w 1911 r. w ciągu trzech miesięcy zorganizowano 29 zabaw. Przez wszystkie dni uczestniczyło w nich 2926 dzieci. Z zestawień wynikała, że spośród tej grupy 927 dzieci uczyło się w szkołach, większość miała oboje rodziców, najliczniejszą zaś wiekowo grupą były dzieci między 9. a 12. rokiem życia⁹¹. Podana w sprawozdaniu liczba jest jednak niejasna. Nie wiadomo, jak liczna była grupa dzieci uczestniczących w zajęciach. Organizatorzy zapewne podali sumę uczestników zabaw, a przecież w kolejnych dniach w zajęciach uczestniczyły – przynajmniej w części – te same dzieci (skoro zorganizowano 29 takich zabaw, czyli było 29 dni, w czasie których dzieci się bawiły, to przeciętnie dziennie mogło uczestniczyć około 100 dzieci). Brak informacji w zapisach źródłowych uniemożliwia określenie rzeczywistej liczby uczestników. Towarzystwo nie dysponowało własnymi placami zabaw, zajęcia prowadzono w parku przy pałacu w Werkach. Z prowadzonych przez organizację badań wynikało, że prawie 90% uczestników zabaw nie miało wcześniej kontaktu z przyrodą i lasem⁹². Towarzystwo zajmowało się także organizowaniem rozrywek kulturalnych dla dzieci, w tym projekcji kinematograficznych w kinoteatrze „Fantazja” na prospekcie Św. Jerzego. Od 1 stycznia do 12 marca 1911 r. urządzono 11 seansów dla dzieci. W sumie filmowe projekcje obejrzało 2236 dzieci; wśród nich było około 600 ubogich dzieci, które otrzymywały bezpłatne obiady przy żydowskiej stołówce⁹³. I w tym wypadku pojawia się pytanie, jak rozumieć podane wielkości, czy Towarzystwo zapewniało opiekę i pożywienie 600 ubogim dzieciom, czy raczej po owych 11 projekcjach filmowych wydano w sumie 600 posiłków – za każdym razem dla tej samej lub podobnej grupy dzieci. Ta druga interpretacja wydaje się bardziej prawdopodobna.

Ważnym obszarem działań organizacji była popularyzacja wiedzy o rozwoju i wychowaniu dzieci wśród dorosłych. Urządzano odczyty o wybranych

⁸⁹ Ibidem, s. 68.

⁹⁰ Ibidem, s. 77.

⁹¹ Ibidem, s. 41.

⁹² Ibidem, s. 41.

⁹³ Ibidem, s. 76.

koncepcjach pedagogicznych oraz problemach wychowawczych i pediatrycznych. Omawiano m.in. poglądy na wychowanie Jana Jakuba Rousseau, zdrowie, choroby i śmiertelność dzieci, problem kłamstwa dzieci, wartościowe wychowawczo nowości kinematograficzne, zasady organizacji i cele wycieczek szkolnych⁹⁴. Przy Towarzystwie działał także komitet fizycznego rozwoju młodzieży. Latem 1914 r. planował on przeprowadzić wśród nauczycieli gimnastyki, członków Towarzystwa, zajęcia dotyczące metodyki wychowania fizycznego⁹⁵. Wileńskie Żydowskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi aktywnie działało w czasie pierwszej wojny światowej, jednak po wojnie zostało zlikwidowane.

Podsumowanie

Charakter źródeł sprawia, że trudno dziś zrekonstruować wiele aspektów działalności trzech Towarzystw Opieki nad Dziećmi, działających na początku XX w. w Wilnie. Źródła niewiele mówią o dzieciach, które były objęte działaniami opiekuńczymi i wychowawczymi; informacje o nich mają niemal wyłącznie charakter ilościowy. Zwroty, używane w sprawozdaniach – jak na przykład określenia „dzieci ulicy” – więcej mówią o mentalności organizatorów i autorów dokumentów niż o dzieciach i ich rodzinach. Trudno ich nie uznać za przejaw paternalistycznego podejścia wobec osób niezamożnych, typowego dla ówczesnych inicjatyw filantropijnych. Nowoczesność nie zmieniła w tym zakresie podejścia tradycyjnej dobroczynności. Taka postawa organizatorów działań pomocowych wobec ich beneficjentów wynikała także z charakterystycznego dla epoki nowoczesnej dążenia do wprowadzania w przestrzeń publiczną norm obyczajowych, opiekuńczych, wychowawczych, higienicznych opartych na koncepcjach ładu społecznego warstw średnich. Źródła rzadko wspominają także o opiekunach zabaw oraz stosowanych metodach pedagogicznych i środkach dydaktycznych, koncentrują się natomiast na kwestiach organizacyjnych i finansowych. Trzy Towarzystwa Opieki nad Dziećmi, podobnie jak inne wileńskie organizacje zajmujące się opieką i wychowaniem (np. Kuratorium Miejskie nad Biednymi, Towarzystwo „Oświata”, Towarzystwo „Dom serca Jezusowego”, Towarzystwo św. Franciszka Salezego „Powściągliwość i Praca”⁹⁶) przyczyniały się do upowszechniania pogłębionej wrażliwości

⁹⁴ Ibidem, s. 45.

⁹⁵ *Виленское еврейское общество попечения о детях. Комиссия по физическому воспитанию*, YIVO, Institute for Jewish Research, RG-10, 178, s. 18.

⁹⁶ Działalność tych organizacji wymaga odrębnych badań i będzie przedmiotem kolejnych artykułów.

i autentycznej empatii społecznej wobec biedy i wykluczenia dzieci. Jednocześnie trzeba pamiętać, że zmiana postaw wobec dziecka miała wymiar nie tylko autoteliczny. Była związana z budowaniem nowoczesnej kultury narodowej. „Dobre dziecko” uosabiało jednocześnie potencjał narodu, symbolizowało jego czystość, szlachetność i możliwości rozwojowe⁹⁷. Idea pomocy ubogim dzieciom stawała się obowiązkiem społecznym i spoiwem wspólnoty narodowej, czasem była wykorzystywana także jako element narracji nacjonalistycznej. Hasła budowania społeczeństwa – i nadzieje na własną państwowość – były łączone z postulatami zapewnienia właściwych warunków życia „naszym” (naszej narodowości) dzieciom.

Dlatego interesujące perspektywy związane są ze spojrzeniem na działalność trzech wileńskich Towarzystw jako organizacji, których działalność była po pierwsze wynikiem dążeń do partycypacji w pracach samorządowych i obywatelskich, po drugie chęcią upowszechniania ideologii narodowych. Organizacje opiekuńcze w Wilnie (podobnie jak w Królestwie Polskim) były ważną grupą stowarzyszeń społecznych, tym bardziej że łatwiej było uzyskać zgodę władz zaborczych na legalizację organizacji realizującej zadania opiekuńczo-wychowawcze wobec dzieci niż zadania oświatowe, nie mówiąc o organizacjach politycznych bądź związkach zawodowych. Zatem organizacje opiekuńcze stawały się przestrzenią współpracy społeczników, ale także wypracowania podstaw obywatelskości, samorządności, samopomocy. Było to tym istotniejsze, że w ostatnich dekadach XIX w. brak możliwości prowadzenia pracy społecznej nie służył rozwinięciu zainteresowania aktywnością obywatelską w szerszych kręgach społeczności wilnian. Kazimiera Ostachiewiczowa pisząc o Towarzystwie Oświata zaznaczała, że *spotykało się z niechęcią, niedowierzaniem, a walczyło z apatią ogółu i jego nieprzyzwyczajeniem wprost do pracy społecznej*⁹⁸. Towarzystwa Opieki nad Dziećmi sprzyjały emancypacji, autonomii, upodmiotowieniu, sprawczości lokalnych społeczności. Jednocześnie realizowały szersze, ponadlokalne cele, w tym narodowe, w odniesieniu do każdej z trzech grup – Polaków, Litwinów i Żydów.

W nowym kontekście społecznym po 1905 r. polskie, litewskie i żydowskie instytucje opieki nad dziećmi weszły w okres swoistej rywalizacji o „dusze dzieci”. Podejmowano działania na rzecz akulturacji do określonej kultury narodowej, chociaż charakter zachowanych źródeł nie pozwala odpowiedzieć na

⁹⁷ Por. V.A. Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, New York 1985.

⁹⁸ K. Ostachiewiczowa, *Ruch*, s. 414.

pytanie, na ile w działalności Towarzystw do 1914 r. ujawniały się formy symbolicznej przemocy polskiego, litewskiego i żydowskiego nacjonalizmu. Na pewno można mówić o nieprzypadkowym ignorowaniu działalności „konkurencyjnych” organizacji innej narodowości. Doskonale jest to widoczne w prasie. Litewskie periodyki niemal w ogóle nie wspominały o instytucjonalnej opiece nad dziećmi prowadzonej przez Polaków i Żydów (w gazetach litewskich sporadycznie pojawiały się wzmianki o założeniu konkretnych placówek prowadzonych przez Polaków lub Żydów). Podobnie polska prasa w Wilnie nie opisywała inicjatyw litewskich i żydowskich. Z całą pewnością można mówić o celowej polityce czasopism, które pisały o społecznych inicjatywach opiekuńczo-wychowawczych wobec dzieci w obrębie własnej narodowości, podkreślając wymiar pomocowy i patriotyczny tych działań, przemilczając inicjatywy innych grup narodowych.

O próbach kompromisu i współpracy między organizacjami działającymi na rzecz dzieci trzech grup narodowych świadczą wydarzenia związane z wystawą „Dziecko”, którą urządzono w Wilnie w 1908 r. Jej inicjatorem było Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi, a pomysłodawcą Józef Montwiłł. Na wystawie miało być *przedstawione wszystko to, co współczesna nauka i przemysł osiągnęły w dziedzinie wychowania dzieci do lat 14*⁹⁹. Była bardzo interesującym przedsięwzięciem wystawienniczym. Wcześniej nie było podobnego ani w Wilnie, ani w Królestwie Polskim. Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem (z tej okazji, z odczytami do Wilna pojechała duża grupa działaczy oświatowych, pedagogów i lekarzy z Kongresówki). W wydanej z jej okazji jednodniówce „Dziecko” wyrażano nadzieję, że będzie ona okazją do współpracy różnych narodowości mieszkających w Wilnie i zajmujących się opieką nad dziećmi¹⁰⁰. O potrzebie współpracy wileńskich Towarzystw Opieki nad Dziećmi pisano na łamach dziennika „Goniec Wileński”, który poświęcał wystawie najwięcej uwagi i miał na niej nawet swych korespondentów. Redakcja poinformowała, że komitet wystawy zdecydował o jej przedłużeniu o siedem dni, a dochód zebrany w ciągu tego czasu miał być przekazany instytucjom wileńskim, opiekującym się dziećmi. Dochód z dwóch dni miał być przekazany polskim instytucjom, z kolejnych dwóch dni – instytucjom żydowskim, kolejnych – rosyjskim, do-

⁹⁹ Komitet wystawy, *Wileńskie Towarzystwo opieki nad dziećmi podaje do wiadomości*, „Goniec Wileński” 1908, nr 139, s. 1.

¹⁰⁰ Wystawa Dziecko, *Dziecko. Jednodniówka ułożona przez Ego Sun (Karol Kuprel-Petkiewicz)*, Wilno-Mińsk, Skład główny w księgarni W. Makowskiego, [?], s. 2.

chód z jednego dnia – instytucjom litewskim¹⁰¹. Tę informację od razu podchwyciły litewskie dzienniki¹⁰², które wcześniej bardzo mało uwagi poświęcały wystawie. Wystawa stała się jednak okazją tylko do okazjonalnej współpracy – pierwszej i jedynej. W przededniu I wojny światowej rywalizacja między Towarzystwami była coraz silniejsza i wpisana w kontekst ideologii narodowych. Idea pomocy ubogim dzieciom, przedstawiana jako najszczytniejsze zadanie społeczne, została włączona, by nie powiedzieć – podporządkowana – idei narodu.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych (AAN), Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi, zesp. 60.

Litewska Biblioteka Nauk im. Wróblewskich (Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskių biblioteka, LMAVB), Wileńskie Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Litwinów (Vilniaus lietuvių savitarpio pagalbos draugija), zesp. 253.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, LVIA), Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, zesp. 1135.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, LVIA),

Центральный секриториат благотворительных и общественных учреждений под председательством И. С. Монтвилло, zesp. 1264.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (Lietuvos valstybės istorijos archyvas, LVIA), Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurija, zesp. 694.

Litewskie Państwowe Centralne Archiwum (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, LCVA) Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego, zesp. 172

Litewskie Państwowe Centralne Archiwum (Lietuvos centrinis valstybės archyvas, LCVA), Wojewódzki Komitet Pomocy Dzieciom i Młodzieży w Wilnie, zesp. 356.

YIVO, Institute for Jewish Research, RG-10, 178.

¹⁰¹ Z wystawy „Dziecko”, „Goniec Wileński” 1908, nr 159, s. 3.

¹⁰² *Kas girdėti Lietuvoje. Kada lietuviui privalo aplankyti „Vaiko“ parodą*, „Viltis“ 1908, nr 98, s. 4; *Kas girdėti. Lietuvoje. Iš „Vaiko“ parodos*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 190 (1028), s. 2; *I parodą*, „Viltis“ 1908, nr 101, s. 4.

Źródła drukowane:

- Antanas Smetona, *Kultūros reikalais*, „Viltis“ 1911, nr 132.
- Antanas Vileišis, *Prieglaudos ir vaikų mirtingumas*, „Vilniaus žinios“ 1907, nr 189.
- Atbalsiai*, „Vilniaus žinios“ 1905, nr 107.
- Atbalsiai*, „Vilniaus žinios“ 1905, nr 13.
- Atbalsiai. Vilniuje. Lietuvių draugija*, „Vilniaus žinios“ 1906, nr 205.
- Brensztejn M., *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Białej Rusi*, Wilno 1914.
- F.H. [Franciszek Hryniewicz], *Dla głodnych dzieci*, „Kurier Wileński“ 1907, nr 219.
- F.H. [Franciszek Hryniewicz], *Filantropja święteczna*, „Kurier Wileński“ 1908, nr 1.
- Fr. [Franciszek] Hryniewicz, *Instytucję filantropijne i społeczne, Kalendarz ilustrowany „Kurjera Litewskiego” na rok 1910*, Wilno 1909.
- I parodą*, „Viltis“ 1908, nr 101.
- Iš Lenkijos. Korespondencijos iš Varšuvos*, „Vilniaus žinios“ 1906, nr 272.
- Istatai Vilniaus lietuvių draugijos globoti vargdienių vaikams*, Vilnius 1913.
- Kas girdėti Lietuvoje. Kada lietuviai privalo aplankyti „Vaiko“ parodą*, „Viltis“ 1908, nr 98.
- Kas girdėti. Lietuvoje. Iš „Vaiko“ parodos*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 190.
- Kas girdėti. Prieglauda*, „Aušra“ 1913, nr 23.
- Kolonje letnie*, „Kurjer Litewski“ 1906, nr 35.
- Komitet wystawy, *Wileńskie Towarzystwo opieki nad dziećmi podaje do wiadomości*, „Goniec Wileński“ 1908, nr 139.
- Lietuvių vaikų prieglauda*, „Aušra“ 1914, nr 40.
- Na bazarze Towarzystwa opieki nad dziećmi*, „Dziennik Wileński“ 1906, nr 80.
- Nauja Vilniaus žydų draugija*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 59.
- Ostachiewiczowa K., *Ruch kulturalno-oświatowy na Litwie i Białej Rusi*, „Nowe Tory“ 1908, nr 5.
- Pamiętnik Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1912*, Warszawa 1913.
- Pusmetinė Vilniaus lietuvių dviklasinės mokyklos ataskaita*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 26.
- Reklama*, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 251.

Senis Lizdeika [Petras Vileišis], *Laiškas į redakciją*, „Vilniaus žinios“ 1905, nr 154.

Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1903, Wilno 1904.

Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1904, Wilno 1905.

Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1905, Wilno 1906.

Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1910, Wilno 1911.

Sprawozdanie Towarzystwa opieki nad dziećmi w Wilnie za rok 1911/1912, Wilno 1912.

Tow. opieki nad dziećmi, „Kurjer Litewski” 1906, nr 59.

W. P., *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad dziećmi*, „Lechita” 1907, nr 9.

Reklama, „Vilniaus žinios“ 1908, nr 251.

Waldost, *Przegląd towarzystw i zakładów wychowawczych*, „Dziecko” 1913, nr 1.

Węsławska E., *Z Wilna*, „Przebudzenie” 1911, nr 19.

Węsławska E., *Z Wilna*, „Świat Kobiocy” 1905, nr 3.

V. [Antanas Smetona], *Dėl Vilniaus lietuvių vaikų prieglaudų*, „Viltis“ 1913, nr 118.

Wystawa Dziecko, *Dziecko. Jednodniówka ułożona przez Ego Sun (Karol Kuprel-Petkiewicz)*, Wilno-Mińsk, Skład główny w księgarni W. Makowskiego, [?].

Журнал Виленской городской думы за первое полугодие 1909 года, Вильно 1911.

Журнал Виленской городской думы за второе полугодие 1910 года, Вильно 1912.

Отчет Виленской Мариинской Общины сестер Милосердия Российского общества Красного Креста, состоящего под Августейшим покровительством Ея Императорского Величества Государыни Императрицы Марии Федоровны за 1903 год, Вильно 1904.

Устав амбулатории и детской больницы, учрежденных в память Императора Александра III Виленским местным управлением при Виленской Мариинской общине сестер Милосердия Российского общества Красного Креста, Вильна 1897.

Opracowania:

- Aničas J., *Antanas ir Emilija Vileišiai*, Vilnius 1999.
- Bołdyrew A., *Nowoczesność, edukacja, młode pokolenie w perspektywie badań historyczno-pedagogicznych*, „Wychowanie w Rodzinie” 2019, nr 2.
- Bołdyrew A., *Spółczesność Królestwa Polskiego wobec patologii społecznych w latach 1864-1914*, Łódź 2016.
- Draus J., Terlecki R., *Historia wychowania. Wiek XIX i XX*, Kraków 2010.
- Голощапов Б. Р., *История физической культуры и спорта*, Москва 2001.
- Griffante A., *Children, Poverty and Nationalism in Lithuania, 1900-1940*, London 2019.
- Ilgėvič H., *Lietuvos žydų (litvakų) politinės ir kultūrinės veiklos aktyvėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, [w:] *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*, red. A. Andrijauskas, Vilnius 2013.
- Ilgiewicz H., *Towarzystwo Opieki Nad Dziećmi w Wilnie w latach 1901-1914*, „Studium Vilmense A” 2015, vol. 12.
- Jurkowski R., *Wileńskie instytucje i towarzystwa dobroczynne w latach 1905-1907 w świetle doniesień „Kurjera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*. Część pierwsza, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, nr 1.
- Jurkowski R., *Wileńskie instytucje i towarzystwa dobroczynne w latach 1905-1907 w świetle doniesień „Kurjera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*. Część druga, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2016, nr 2.
- Jurkowski R., *Notatki do dziejów polskich i wileńskich instytucji i towarzystw dobroczynnych oraz organizacji samopomocowych w latach 1905-1907. W świetle doniesień „Kuriera Litewskiego” i „Dziennika Wileńskiego”*, „Regiony i Pogranicza” 2011, t. 4.
- Korybut-Marciniak M., *Przyczynek do dziejów dobroczynności w Wilnie w XIX wieku*, „Echa Przeszłości” 2004, nr 5.
- Laurinavičius J., *Vyskupas Juozapas Kukta (pirmasis Kaišiadorių valdytojas), 1873-1942*, Kaišiadorys 1990.
- Medišauskienė Z., *Miestas „atranda” vaikus, Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius*, t. 1, Vilnius 2018.
- Oelkers J., *Die Geschichte der Pädagogik und ihre Probleme*, „Zeitschrift für Pädagogik” 1999, nr 4.
- Riordan J., *Pyotr Franzevich Lesgaft (1837-1909). The Founder of Russian Physical Education*, „Journal of Sport History” 1977, nr 2.
- Romanowski A., *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999.

Siedlaczek A., *Wileńskie Towarzystwo Opieki nad Dziećmi w latach 1901-1940*, Częstochowa 1998.

Sośnierz M., *Szkoły zawodowe prowadzone przez instytucje dobroczynne na terenie Wilna, Warszawy i Łodzi (podstawy organizacyjne i materialne zawodowych szkół salezjańskich dla młodzieży męskiej)*, „Saeculum Christianum” 1996, nr 2.

Wileński słownik biograficzny, red. H. Dubowik, L. J. Malinowski, Bydgoszcz 2008.

Zelizer V.A., *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*, New York 1985.

Zhao G., *The Modern Construction of Childhood: What Does It Do to the Paradox of Modernity?*, „Studies in Philosophy and Education” 2011, t. 30.